

Т. О. Гончар

кандидат юридичних наук, доцент
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
кафедра кримінального права, кримінального процесу та криміналістики
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

**ДЕЯКІ ЦІЛІ ПОКАРАННЯ ВІДНОСНО ОСОБЛИВОГО СУБ'ЄКТА
КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ**

У статті розглянуто основні точки зору про походження та зміст цілей покарання у законодавстві та доктрині кримінального права з урахуванням впливу особливого статусу суб'єкта кримінальної відповідальності.

Ключові слова: цілі покарання, особливий суб'єкт кримінальної відповідальності.

Людство протягом всього часу свого існування завжди поставало перед потребою визначення не тільки кола суспільно небезпечних діянь, які вважало злочинами, та видів покарань, що призначалися за їх вчинення, а й повинно було відповісти на дуже важливе питання, а саме: з якою метою необхідно застосовувати покарання до особи, яка вчинила злочин та була визнана судом винною.

Актуальним проблемам покарання та дослідженню його цілей присвячені праці наступних вчених: М. О. Беляєва, Б. С. Нікіфорова, Й. С. Ноя, С. В. Полубинської, В. В. Похмелкіна, М. О. Скрябіна, М. Д. Шаргородського, а також українських вчених — Л. В. Багрія-Шахматова, Т. М. Головки, М. І. Коржанського, О. М. Костенка, В. О. Глушкова, В. В. Скибицького, В. В. Сташиса, В. Т. Трубнікова, М. І. Бажанова та ін.

Питання про ефективність кримінального права значною мірою залежить від правильного визначення його цілей. Уявлення про цілі покарання базуються на теоріях походження покарання. Ці теорії, умовно кажучи, можливо поділити на дві групи — теорії, які розглядали покарання як відплату та теорії, відповідно до яких покарання є знаряддям попередження злочинів.

Прихильники теорій, які вважали, що змістом покарання є залякування, уявляли покарання як відплату. На їх думку, залякування прямо пропорційно силі та кількості страждань, що притаманні покаранню. На практиці це призвело до широкого застосування жорстоких покарань — смертної кари, тілесних ушкоджень. Ці теорії були домінуючими досить тривалий час. Гуманістичні ідеї Шарля Луї де Монтеск'є, Чезаре Беккарія, Жан-Жака Руссо сприяли новому погляду на покарання та його цілі. Чезаре Беккарія писав: «Мета покарання полягає не в катуванні і муках людини і не в тому, щоб зробити неіснуючим вже вчинений злочин... Мета покарання полягає тільки в тому, щоб перешкодити винному знову завдати шкоди суспільству і утримати інших від вчинення того ж» [1, с. 103].

Окрім теорій відплати, поширеними були теорії доцільності покарання, які можливо поділити на три групи: ті, які визнавали метою покарання тільки загальне попередження; теорії, які визначали метою покарання тільки спеціальне попередження та, так звані, складні теорії, які вважали загальну та спеціальну превенцію метою покарання. Пізніше ці теорії знайшли свій розвиток у працях радянських та сучасних вчених. Так, на думку М. О. Скрябіна, під спеціальним попередженням розуміється такий вплив на засудженого, який направлений на те, щоб він в подальшому не вчинював нових злочинів. Це досягається шляхом виховного та залякуючого впливу покарання на засудженого та шляхом обмеження або позбавлення його фактичної можливості вчинення нового злочину. Під загальним попередженням розуміється застереження нестійких громадян від порушень кримінального закону. Таке попередження реалізується шляхом загрози покарання [2, с. 21]. В юридичній літературі зазначається, що загальнопопереджувальна мета кримінального законодавства досягається як виданням закону, так і застосуванням покарання за вчинений злочин [3, с. 137]. Слід погодитися з твердженням, що ефективність загальнопопереджувального впливу покарання головним чином визначається не суворістю покарання, а його невідворотністю. З іншого боку, надмірне застосування заохочувальних норм ставить під сумнів реалізацію цієї мети.

Деякі вчені вважають, що перед покаранням стоять й інші цілі. Наприклад, відновлення соціальної справедливості [4, с. 64] (доречі, саме цю позицію сприйняв російський законодавець у ч. 2 ст. 43 КК РФ), відновлення дезорганізованих злочином суспільних відносин як головну інтегративну мету покарання [5, с. 13]. Б. С. Нікіфоров визнавав за покаранням ще й іншу соціальну мету, наприклад, він вказував на відновлення порушеного злочином соціально-психологічного порядку в суспільстві [6, с. 67].

Однак є категорія вчених, які вважають метою покарання кару. В етимологічному сенсі «кара» тлумачиться як «суворе покарання, відплата за що-небудь, катування» [7, с. 421]. Тобто, покарання, з цієї позиції, є відплата, яка полягає в передбаченому кримінальним законом обмеженні прав і свобод засудженого за вчинений злочин. Кримінальний закон не заперечує заподіяння покаранням певних позбавлень та обмежень, він лише заперечує, що покарання має на меті завдати фізичних страждань або принизити людську гідність (ч. 3 ст. 50 КК України) [8].

В юридичній літературі досі немає єдиної думки щодо визначення змісту поняття «кара». Одні вчені ототожнюють кару і покарання, вважаючи ці поняття синонімами, інші розглядають кару як сутність (властивість) покарання [2, с. 22], треті підтримують точку зору законодавця та визначають кару метою покарання [9, с. 78]. А. Л. Цветинович писав, що кара та виправлення засудженого є засобами досягнення однієї мети – запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так і іншими особами. Тобто, кара та виправлення, на його думку, є проміжними цілями, реалізація яких необхідна для досягнення кінцевої мети — попередження злочинів [10, с. 3].

Немає єдиної думки з приводу визначення цілій покарання й у законодавстві. Так, у частині 2 ст. 50 Кримінального кодексу України передбачено, що покарання має на меті не тільки кару, а й виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так і іншими особами. Чинне кримінальне законодавство у ч. 2 ст. 50 фактично відтворило зміст ч. 1 ст. 20 Основ кримінального законодавства СРСР та союзних республік від 25.12.1958 р. та не розкриває змісту цілій покарання, що породжує дискусії у розумінні їх змісту та складнощі у застосуванні.

У ч. 1 ст. 1 Кримінально-виконавчого кодексу України (далі — КВК України) закріплено, що метою застосування кримінально-виконавчого законодавства є захист інтересів особи, суспільства і держави шляхом створення умов для виправлення і ресоціалізації засуджених, запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так і іншими особами, а також запобігання тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню із засудженими. Тобто кримінальне та кримінально-виконавче законодавство неоднаково визначають цілі виконання покарання. На відміну від Кримінального кодексу, у ст. 6 КВК України розкрито зміст виправлення та ресоціалізації. Так, виправлення засудженого — процес позитивних змін, які відбуваються в його особистості та створюють у нього готовність до самокерованої правослухняної поведінки (ч. 1 ст. 6). Ресоціалізація — свідоме відновлення засудженого в соціальному статусі повноправного члена суспільства; повернення його до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві (ч. 2 ст. 6) [11].

Аналіз норм чинного Кримінального кодексу України дозволяє зробити висновок про існування особливого суб'єкту кримінальної відповідальності. Це поняття у Кримінальному кодексі України не визначено, але можливо виділити певні категорії осіб, що вчинили злочини, та яких законодавець наділяє особливим статусом. Отже, особливим суб'єктом кримінальної відповідальності визнається особа, визнана судом винною у вчиненні злочину, відносно якої у Кримінальному кодексі визначені певні особливості, а саме, стосовно підстав та умов обрання (не обрання) певного заходу кримінально-правового впливу (примусового заходу виховного характеру або покарання), призначення покарання, звільнення від покарання або його відбування, погашення або зняття судимості [12, с. 55].

Злочинність неповнолітніх є показником нестабільності та недостатньої ефективності діяльності державних та суспільних інститутів, перш за все, сім'ї.

Не дивлячись на те, що кара є сутністю покарання, слід погодитися з ідеєю, яка висловлена німецькими вченими, про визнання особливими цілями покарання відносно неповнолітніх спеціального попередження та виховної ресоціалізації. Ще у 80-хх рр. XIX ст. Франц фон Лист запропонував відмовитися від застарілого, караючого кримінального права й перейти до спеціально-превентивного кримінального права, що орієнтовано на врахування особи злочинця. В теперішній час основа концепції ювенального кримінального права ФРН — поєднання виховних заходів соціальної

допомоги неповнолітнім з кримінальним покаранням, яке призначається як виключення. Покарання, представлене у вигляді позбавлення волі, є найбільш суворою санкцією в ювенальному кримінальному праві ФРН і може застосовуватись як останній засіб, якщо виховні і примусові заходи виявилися неефективними, безрезультатними [13, с. 222]. Ми теж підтримуємо цю точку зору та вважаємо, що в Кримінальному кодексі України необхідно передбачити спеціальні цілі покарання щодо неповнолітніх.

Вагітна жінка або жінка, що має дитину певного віку, та вчинила злочин, також може визнаватися особливим суб'єктом кримінальної відповідальності, тоді її особливий статус враховується, по-перше, при обранні виду покарання; при звільненні від подальшого відбування покарання. У випадках, передбачених у Кримінальному кодексі України, жінка, що має дитину певного віку, визнається спеціальним суб'єктом злочину. Останнім часом все частіше ставиться питання про гендерну адекватність покарання, згідно з яким біологічні особливості чоловіка і жінки не повинні нівелюватися в праві шляхом створення привілеїв чоловікам чи жінкам, а мають враховуватись шляхом забезпечення адекватного ставлення суспільства до природних особливостей чоловіка і жінки, наприклад, Т. М. Головка пропонує частину 2 ст. 50 КК викласти у наступній редакції «Покарання має на меті відновлення соціальної справедливості, виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так і іншими особами» [14]. Таке формулювання мети покарання більше відповідає гуманістичним тенденціям кримінальної політики держави. У кримінально-правовій сфері важливим є наголос на підтримання авторитету права та на його адекватність природі суспільства, зокрема гендерної, як втілення соціальної справедливості. Висловлені автором ідеї про необхідність підтримання спеціальними заходами не тільки материнства, а й батьківства заслуговують уваги, оскільки чинний Кримінальний кодекс України цілком знаходиться на стороні жінки-матері, не передбачає рівних прав для чоловіків-батьків, що вчинили злочин.

Таким чином, дослідження сутності цілей покарання надало змогу зробити наступні висновки: по-перше, питання про ефективність кримінального права значною мірою залежить від правильного визначення цілей покарання; по-друге, кара є сутністю покарання, а тому необхідно виключити її із змісту ч. 2 ст. 50 КК України; по-третє, виникла потреба привести у відповідність положення Кримінального та Кримінально-виконавчого кодексів у частині визначення цілей покарання та його виконання; по-четверте, враховуючи особливий статус неповнолітнього, що вчинив злочин, виникла потреба передбачити цілі покарання для неповнолітніх; по-п'яте, у кримінально-правовій сфері вбачається за необхідне підтримувати спеціальними заходами не тільки материнство, а й батьківство. Потрібно розповсюджувати пільги не лише на жінок-матерів, а й на чоловіків-батьків, адже чоловіки мають таке саме право на виховання дитини, як і жінки.

Література

1. Беккариа Ч. О преступлениях и наказаниях / Сост. и предисл. В. С. Овчинского ; Ч. Беккариа. — М. : ИНФРА-М, 2004. — 184 с.
2. Скрябин М. А. Общие начала назначения наказания и их применение к несовершеннолетним / М. А. Скрябин. — Казань : Изд-во Казан. ун-та, 1988. — 123 с.
3. Уголовное право: История юрид. науки / АН СССР, Ин-т государства и права; Отв. ред. В. Н. Кудрявцев. — М. : Наука, 1978. — 310 с.
4. Беляев Н. А. Уголовно-правовая политика и пути ее реализации : учебное пособие / Н. А. Беляев. — Л. : Изд-во Ленинградского ун-та, 1986. — 172 с.
5. Похмелкин В. В. Достижение справедливости при назначении наказания по советскому уголовному праву : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — М., 1985. — 20 с.
6. Никифоров Б. С. Наказание и его цели / Б. С. Никифоров // Сов. государство и право. — 1981. — № 9. — С. 67–70.
7. Тлумачний словник сучасної української мови [Укладачі : Л. П. Коврига, Т. В. Ковальова, В. Д. Пономаренко] / За ред. доктора філологічних наук, проф. В. С. Калашника. — Х. : Белкар-книга, 2005. — 800 с.
8. Кримінальний кодекс України: [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>
9. Карпец И. И. Наказание: Социальные, правовые и криминологические проблемы / И. И. Карпец. — М. : Юридическая литература, 1973. — 287 с.
10. Цветинович А. Л. Проблемы наказания в новом законодательстве / А. Л. Цветинович // Проблемы наказания и исполнения приговора. — Кемерово, 1992. — 165 с.
11. Кримінально-виконавчий кодекс України: [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>
12. Гончар Т. О. Щодо визначення змісту поняття «особливий суб'єкт кримінальної відповідальності» // Право ХХІ століття: становлення та перспективи розвитку : Матеріали Міжнар. наук.-практич. конф., 24–25 листопада 2006 р., Миколаїв / Під ред. В. І. Терентьєва, О. В. Козаченка: Миколаївський навчальний центр ОНЮА. — Миколаїв, 2006. — С. 54–56.
13. Дюнкель Ф. Уголовное право по делам несовершеннолетних европейских стран в свете актуальных рекомендаций Совета Европы // Сравнительное правоведение: наука, методология, учебная дисциплина : Материалы Междунар. науч.-практ. конф.: В 2 ч., Красноярск, 25–26 сентября 2008 г., Красноярск / Сиб. федер. ун-т, Юрид. ин-т. — Красноярск: ИПК СФУ, 2008. — Ч. 1. — С. 222– 226.
14. Головки Т. М. Гендерні аспекти покарання : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 [Електронний ресурс] / Т. М. Головки; Національна академія наук України; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. — К., 2010. — 16 с.

Т. А. Гончар

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
кафедра уголовного права, уголовного процесса и криминалистики
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

**НЕКОТОРЫЕ ЦЕЛИ НАКАЗАНИЯ В ОТНОШЕНИИ ОСОБОГО
СУБЪЕКТА УГОЛОВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ**

Резюме

В статье сделан вывод о том, что эффективность наказания зависит от правильного определения его целей. Указано на отсутствие в действующем Уголовном кодексе Украины содержания целей наказания, предусмотренных в ч. 2 ст. 50 УК Украины, а также их несоответствие задачам исполнения наказания, закрепленным в ст. 6 УИК Украины. Аргументирована необходимость учёта признаков особого субъекта уголовной ответственности при определении целей наказания.

Ключевые слова: цели наказания, особый субъект уголовной ответственности.

T. A. Gonchar

Odessa I. I. Mechnikov National University,
The Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Criminalistics
Frantsuzskiy Boulevard, 24/26, Odessa, 65058, Ukraine

**THE PURPOSES OF PUNISHMENT TOWARDS TO SPECIAL
INDIVIDUAL OF A CRIMINAL LIABILITY**

Summary

To make the punishment effective we must choose the right **goals** to achieve it. And as a result we can make the best conclusion. We should to pay attention on the fact that, there is no explanation how to understand and to use it practice (part 2 art. 50 Criminal Code of Ukraine). As was mentioned before we have a problem in a discrepancy of positions of part 2 art. 50 Criminal Code of Ukraine to art. 6 of Penitentiary Code of Ukraine. It is necessary to pay attention to necessity using the consideration of legal status of special individual of a criminal liability at definition of the purposes of punishment.

Key words: the purpose of punishment, special individual of a criminal liability.